

شپږشکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

گونه شناسی خانه‌های سنتی شهرستان تالش

نمونه موردی: روستای خاله سرا ۵۷

سعید حسن پور لمر *

۱۳۹۲/۰۳/۲۹

تاریخ دریافت مقاله:

۱۳۹۲/۱۲/۰۷

تاریخ پذیرش مقاله:

چکیده

شناخت و دسته‌بندی صحیح گونه‌های مختلف معماری می‌تواند در درک بهتر فضا، حفاظت از آن و نیز در دستیابی به شیوه‌های جدید طراحی مفید واقع گردد. استان گیلان در شمال کشور و در کنار سواحل جنوبی دریای خزر قرار گرفته است. از خصوصیات بارز آن رطوبت و بارندگی زیاد است که عامل اصلی شکل‌گیری معماری و شهرسازی این ناحیه می‌باشد. مجتمع‌های زیستی سواحل خزر، از معماری ویژه‌ای برخوردار هستند که شاید بتوان نمونه‌های با ارزش آن‌ها را در شهرستان تالش که در حد فاصل یک صد کیلومتری مرکز استان گیلان (رشت) قرار گرفته است و به خصوص در روستای خاله سرا ۵۷ که در حد فاصل پانزده کیلومتری مرکز شهرستان (تالش) قرار گرفته است مشاهده نمود. این نوشتار سعی بر آن دارد تا گونه‌های معماری روستای خاله سرا ۵۷ را مورد بررسی و تحلیل قرار دهد. اطلاعات مقاله حاضر بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای و مشاهدات میدانی گردآوری شده و از جامعه آماری مشتمل بر ۹۵ بنا مسکونی و ۹۰ خانه سنتی که دارای معماری ارزشمند بوده مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. به همین سبب ابتدا به توصیف وضع موجود روستا پرداخته شده و سپس به عناصر کالبدی روستا و فضاهای موجود در بناها و گونه‌های روستا پرداخته شده است. نتایج حاصل از تحقیق نشان دهنده آن است که روند گسترش بناهای روستا بر اساس الویت‌های اقلیمی به ترتیب از سمت شرق به غرب و سپس در ارتفاع شکل گرفته است و بطور کلی سه الگوی معماری در بافت روستای خاله سرا ۵۷ یافت می‌شود، که این سه الگو عبارتند از خانه‌های کرسی بلند، خانه‌های تالار دار و خانه‌های غلام گردشی. که خانه‌های با الگوی کرسی بلند با اختصاص ۷۳٪ بیشترین میزان در بافت روستا و خانه‌های تالار دار نیز با ۲۴٪ به دلیل هزینه‌های بالای اجرا کمتر مورد استقبال روستائیان قرار گرفته است و همچنین آخرین گونه از خانه‌های روستا که به غلام گردشی معروف می‌باشد با اختصاص ۳٪ از مجموع آمارهای ارائه شده در گونه‌شناسی بناهای روستایی خاله سرا ۵۷ مورد استفاده قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: استان گیلان، شهرستان تالش، روستای خاله سرا ۵۷، گونه شناسی، معماری بومی.

مقدمه

توجه به حفظ آثار تاریخی و بررسی آنان نه تنها یک نیاز فرهنگی است بلکه به عنوان موضوعی اقتصادی و پاسخگو به نیازهای توسعه مطرح می‌باشد. در حال حاضر مجموعه‌ای از ۱۰۱۳ شهر بزرگ و کوچک و ۶۴۹۱۱ روستای کوچک، متوسط و بزرگ که در میان آن‌ها روستاهایی با ویژگیها و ارزشهایی تاریخی و فرهنگی قرار گرفته، در کشور وجود دارد (سرتیپی پور، ۱۳۸۷، ص ۲). شناسایی و حفظ میراث گرانبهای معماری روستایی ضمن اینکه نوعی پاسداری از سرمایه‌های ملی تاریخی کشور است به ما کمک می‌نماید تا با کشف رمز و رازها؛ نمادها و نشانه‌هایی که در آن‌ها نهفته است، اصول پایدار بجای مانده از گذشته را در کالبد جدید جاری نماییم و هویت و اصالت معماری سکونتگاههای روستایی حفظ گردد (سرتیپی پور، ۱۳۸۸، ص ۲). از طرفی مجتمع‌های زیستی سواحل خزر، معماری ویژه‌ای دارند که شاید بتوان نمونه‌های کوچکی از آن‌ها را در شهرستان تالش و به خصوص روستای خاله سرا ۵۷ به وفور یافت. این گونه معماری همانند تمام معماری‌های بومی دیگر، مبتنی بر پاسخگویی خردمندانه و صرفه‌جویانه به روابط اجتماعی انسان‌ها، شرایط دشوار معتدل و مرطوب، توانایی‌های اجرایی و مصالح در دسترس شکل گرفته و پایدار شده است. آنچه معماری این منطقه را از دیگر گونه‌های معماری بومی مجزا می‌کند ترکیب عناصر فرمی و منطقه کوهستانی و معتدل و مرطوب می‌باشد که به شکل غریب و زیبایی تولید شده و همچنان در حال بهره‌برداری است. روستای خاله سرا ۵۷ در حد فاصل ۱۵ کیلومتری تالش و ۱۰۵ کیلومتری مرکز استان (رشت) قرار گرفته است (بنیاد مسکن، ۱۳۸۸، ص ۲). معماری خانه‌های سنتی روستای

خاله سرا ۵۷ به صورت گسترده است و بر روی کرسی چینی‌های سنگی قرار گرفته است.

بناهای روستا غالباً دارای تزیینات چوبی و بازشوهای متعدد می‌باشند. روند گسترش بنا بر اساس اولویت‌های اقلیمی و به ترتیب از سمت جنوب، شرق، غرب و سپس در ارتفاع می‌باشد (گرچی مهربانی، دانشورکیمیا، ۱۳۸۹، ص ۱۲). در ادامه به برخی از آثار مهم روستا خواهیم پرداخت که در آن همچنان زندگی جریان دارد. در چند سال اخیر با رشد ساخت و سازهای فراوان شاهد از بین رفتن بناهای سنتی در روستا روبرو بوده‌ایم و همچنان روند تخریب در روستا ادامه دارد و شاهد از بین رفتن اصول ساخت و بناهای با ارزش معماری بومی در روستا می‌باشیم. مجموعه معماری سنتی خاله سرا ۵۷ میراث ارزشمند و گرانبهایی است که نگهداری آن از آسیب‌ها ضرورت دارد. این مجموعه از نشانه‌های هویت ملی و فرهنگی ساحل نشینان و کوهپایه‌نشینان محسوب می‌شود که به بازشناسی و معرفی بیشتری نیاز دارد. از آنجا که گونه‌شناسی یکی از ابتدایی ترین گام‌های پژوهش علمی محسوب می‌شود، لذا می‌توان شناخت الگوهای مسکن در محیط‌های روستایی استان گیلان را گامی مهم در شناخت اصول ساخت و رویارویی مردم با ویژگی‌های اقلیمی برای بوجود آوردن شرایط آسایش دانست. در این پژوهش ضمن بررسی معماری موجود در بافت روستایی خاله سرا ۵۷ که از نگاه بسیاری از صاحب نظران عرصه معماری؛ ناشناخته مانده، اقدام به ثبت و برداشت اطلاعات ۹۰ بنای با ارزش روستای خاله سرا ۵۷ گردیده است. همچنین شناخت و دسته بندی الگوهای معماری بومی و سنتی و بیان ویژگی‌های معماری و ساختاری بناهای روستا دسته بندی می‌گردد که از اهداف اصلی این پژوهش می‌باشد.

رشت، رضوانشهر، رودبار، رودسر، سیاهکل، شفت، صومعه سرا، فومن، لنگرود، لاهیجان، ماسال و تالش (احمدی و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۳۵).

بررسی حوزه فرهنگی - معماری گیلان

حوزه فرهنگی - معماری گیلان بدون در نظر گرفتن تقسیمات کشوری و سیاسی به ۹ حوزه تقسیم بندی می گردد که دو حوزه سرشاخ شرق و غرب که هر یک دارای چهار زیر شاخه ساحلی، جلگه ای، کوهپایه ای و کوهستانی به علاوه جلگه مرکزی هستند (طالقانی، ۱۳۹۰، ص ۲۶). شهرستان تالش نیز در جلگه غربی قرار گرفته است.

ویژگی اقلیمی پهنه جلگه غربی / کوهپایه ای

بخش کوهپایه ای دارای ارتفاعی بین ۱۰۰ تا ۵۰۰ متر از سطح دریا می باشد. این پهنه دارای شیب ملایمی از سمت جنوب به شمال و از غرب به شرق بوده و در دامنه های شمالی البرز و شرقی کوه های تالش واقع شده است. در این پهنه روزها حدود ۶ ماه از سال نیاز به سایه وجود دارد و در ۲ تا ۴ ماه از این اوقات وجود کوران هوا برای تعدیل شرایط ضروری است. شب های این ایام معتدل و خواب شبانه در هوای آزاد مطلوب است. این پهنه دارای تابستان های نسبتاً گرم و مرطوب در ماه های خرداد تا شهریور است که با استفاده از کوران هوا قابل کنترل می باشد (طاهباز، جلیلیان، ۱۳۹۰، ص ۲۸).

۱. تقسیمات حوزه نه گانه معماری و فرهنگی استان گیلان.
مأخذ: طالقانی.

- دلایل اصلی قابل توجه بودن گونه های معماری در روستای خاله سرا ۵۷ میان دیگر مجتمع های زیستی در استان گیلان چیست؟

- ویژگی های شاخص معماری بومی سنتی روستای خاله سرا ۵۷ چیست؟
روش تحقیق

مقاله حاضر در صدد تحلیل و بررسی گونه های معماری، و مسکن روستای خاله سرا ۵۷ در شهرستان تالش می باشد. روش پژوهش به صورت توصیفی - تحلیلی و مشاهدات میدانی صورت گرفته است. روش تحلیل بناهای روستا به این شرح می باشد که ابتدا گونه های شاخص معماری و مسکن سنتی در تمامی محلات خاله سرا ۵۷ جمع آوری گردید و پس از آن بناهای با ارزش و تاریخی روستا که متأثر از اقلیم و شرایط معیشتی مردم شکل گرفته، مورد ارزیابی قرار گرفت. لازم به ذکر است ۹۰ (۱۸ درصد) خانه روستایی از میان ۴۹۵ واحد مسکونی که کمترین تغییرات در آنها به وجود آمده نمونه برداری شده و به تحلیل آن نمونه ها پرداخته شده است. همچنین برای توصیف فضاهای معماری از روش کتابخانه ای و از تجربیات استاد کاران محلی استفاده گردیده است.

مطالعات محیطی استان گیلان

استان گیلان سرزمینی با وسعتی حدود ۱۶۷۰۰ کیلومتر مربع در کرانه جنوبی دریای خزر و شمال ایران قرار دارد. این منطقه که تنها ۹٪ مساحت کل ایران را تشکیل می دهد از پر باران ترین و سرسبزترین مناطق اقلیمی ایران و در تمامی فصول سال دارای بارندگی است. این نوع آب و هوای خاص در اثر قرار گرفتن در بین دریای خزر و رشته کوه های البرز ایجاد شده است (گرگی مهبانی، یاران، ۱۳۸۹، ص ۴۶). تقسیمات سیاسی استان گیلان در سال ۱۳۸۵ عبارت اند از آستارا، آستانه اشرفیه، املش، بندر انزلی،

بررسی اجمالی شهرستان تالش

شهرستان تالش با مساحتی بالغ بر ۳۶۷۲ کیلومتر مربع در انتهای غربی استان گیلان و در امتداد رشته کوه‌های البرز در شمال غربی و بالاتر از تنگه سفید رود قرار دارد. از شمال به شهرستان آستارا، از غرب به استان اردبیل، از جنوب به شهرستان فومن و از سمت جنوب شرقی به شهرستان انزلی و صومعه سرا و از شرق به دریای مازندران محدود می‌شود. این شهرستان یک چهارم سطح استان گیلان را شامل می‌شود (رفیع فر، قربانی ریگ، ۱۳۸۶، ص ۶۴).

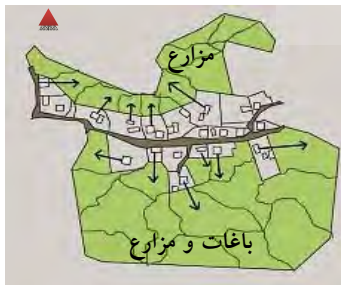
اصلی شکل‌گیری و برپایی روستای خاله سرا ۵۷ بوده است.

ت ۲. بافت کالبدی و محلات روستای خاله سرا ۵۷. مأخذ: نگارنده.

مطالعه معماری مسکونی روستای خاله سرا ۵۷

در پهنه جغرافیایی گیلان رطوبت هوا و بارش بسیار زیاد است. بنابراین مسکن روستائیان نه تنها باید جوابگوی نیاز به سرپناه باشد، بلکه باید آسایش اقلیمی را نیز به طور نسبی به همراه داشته باشد. بدین لحاظ بنای مسکونی باید به گونه‌ای ساخته شود که حتی المقدور رطوبت بیش از حد تحمل انسان را در محیط زیست کاهش دهد تا شرایط دما و رطوبت، در حد آسایش قرار گیرد (گرچی مهلبانی، دانشور، ۱۳۸۹، ص ۱۳۶). بررسی الگوی قرار گیری کالبدی در معماری مسکونی روستای خاله سرا ۵۷ با توجه به شرایط آب و هوایی استان گیلان و رطوبت بالا و همچنین نحوه قرار گیری بنا در بافت روستا متغیر می‌باشد. به طور کلی قرارگیری خانه‌ها در روستا تابع مزارع، کوران هوا، باغات و قبله می‌باشد. خانه‌های روستایی به صورت خانه باغ ساخته می‌شوند.

ت ۳. جهت‌گیری بناها نسبت به زمین‌های زراعی. مأخذ: نگارنده.

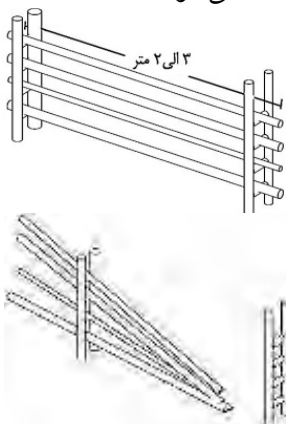
معرفی اجمالی روستای خاله سرا ۵۷

روستای خاله سرا ۵۷ در شهر اسالم واقع در شهرستان تالش قرار گرفته است. این روستا در حد فاصل ۱۵ کیلومتری شهرستان تالش و ۱۰۵ کیلومتری مرکز استان گیلان (رشت) می‌باشد. شغل غالب مردم کشاورزی و پرورش کرم ابریشم می‌باشد (رابینو، ۱۳۹۱، ص ۱۱۵). روستای خاله سرا ۵۷ نیز مانند بسیاری از شهرهای استان گیلان در امتداد مسیر راه‌های بین شهری رشت به آستارا که از دوران گذشته محل گذر کاروان‌های تجاری بوده که از غرب به شمال کشور می‌آمدند، شکل گرفته است. عدد ۵۷ نیز نشان دهنده فاصله ۵۷ کیلومتری تا بندرانزلی می‌باشد.

عوامل شکل‌گیری روستای خاله سرا ۵۷

روستای خاله سرا ۵۷ در منطقه‌ای جلگه‌ای قرار گرفته است. رواج تجارت و بازرگانی از دوران گذشته تاکنون وجود شغل‌های فصلی مانند صیادی و پرورش کرم‌های ابریشم، رودخانه‌های پر آب و بارندگی‌های فراوان و همچنین خاک مساعد برای کشاورزی، زراعت و دام پروری، وجود راه‌های ارتباطی بین استانی و نزدیکی به مرکز شهرستان، وجود دریای خزر و کوه تالش دلایل

تیرک‌های چوبی افقی و عمودی می‌باشد که به صورت کشویی باز و بسته می‌شوند.

ت ۵. نحوه عملکرد بِلت (دروازه چوبی).
مأخذ: نگارنده.

حیاط (سِرا)

حیاط به لحاظ عملکردی پاسخگوی نیازهای مهم و اساسی مردم روستای خاله سرا ۵۷ می‌باشد، از مهم‌ترین کاربردهای حیاط در روستا می‌توان به کاشت سبزیجات، مرکبات، پرورش دام، طیور، و استخرهای ماهی... اشاره نمود. خانه‌های روستای خاله سرا ۵۷ معمولاً در مرکز حیاط ساخته می‌شوند. در اصطلاح به این گونه از خانه‌ها، "خانه باغ" می‌گویند.

ت ۶. پوشش خانه توسط درختان و کندوج. مأخذ: نگارنده.

بررسی عناصر کالبدی، معماری بومی و سنتی روستای خاله سرا ۵۷

با توجه به مطالعات صورت گرفته بر روی ۹۰ گونه از خانه‌های با ارزش روستای خاله سرا ۵۷، نتایج نشان دهنده آن است که ۶۸ بنا دارای ساختار کرسی بلند، ۱۹ بنا بصورت تَلار دار و تنها ۶ عدد از بناها به صورت غلام گردشی در روستای خاله سرا ۵۷ موجود می‌باشد و در ادامه تحقیق به بررسی عناصر کالبدی و معماری روستایی خاله سرا ۵۷ خواهیم پرداخت.

حصار (پَرچین، چَپر)

در روستای خاله سرا ۵۷ محوطه خانه‌ها و باغات بیشتر با پرچین‌های چوبی محصور می‌شوند. پرچین‌های چوبی علاوه بر مشخص نمودن محدوده خانه و باغات، از ورود حیوانات به باغ‌ها و خانه‌ها جلوگیری می‌نماید. عناصر تشکیل دهنده پرچین‌ها متناسب با گیاهان و درختان بدون محصولی است که در محل زندگی افراد می‌رویند. نوع دیگر حصارهای بکار رفته در روستا چَپر نام دارد. چپرها نیز با شاخ و برگ (خاکپور، ۱۳۹۰، ص ۸۷) درختان حرص شده ساخته می‌شود.

ت ۴. پرچین حصارک چوبی.
مأخذ: نگارنده.

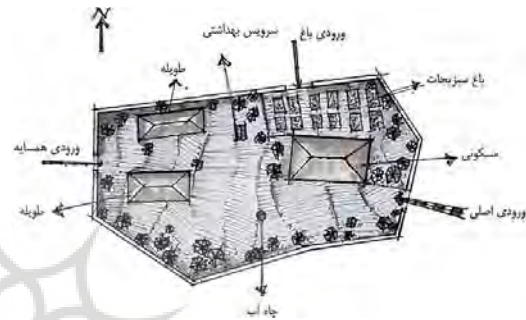
ورودی (بَرنگاه، بِلت)

درب‌های ورودی خانه‌های روستایی خاله سرا ۵۷، بَرنگاه یا بِلت گفته می‌شود. ساختار کلی بَرنگاه و بِلت

ایوان (آسبو)

ایوان به عنوان فضای نیمه باز خانه، مهمترین و پرکاربردترین فضاست که دارای عملکردی چندگانه می باشد به این ترتیب که در نه ماه از سال (اواخر اسفند تا اوایل آذر) به دلیل تغییرات اندک دمایی و مناسب بودن اوضاع جوی تقریباً کلیه فضاهای روزمره زندگی (از قبیل آشپزی، انجام کارهای خانه، غذا خوری و نشیمن حتی خواب در تابستان) در این فضا اتفاق می افتد (دیبا، یقینی، ۱۳۷۲، ص ۱۱-۱۲). ایوان با عرض حداقل دو الی دو و نیم متر در طول ساختمان قرار گرفته و ارتباط اتاقها را از خارج امکان پذیر می سازد. این فضا از دو یا سه طرف (جنوب و شرق در الویت اند) باز می باشد. (میر یوسفی، ۱۳۸۵، ص ۱۰). ایوان ها علاوه بر ایجاد ارتباط میان اجزای مسکن (اتاق ها)، خود در اوقاتی دارای کارکرد اقتصادی بوده و گاه به عنوان فضای اصلی زیست و پاره ای موارد به عنوان انبار و فضای خدماتی مورد استفاده قرار می گیرند. تالار شرقی (ایوان شرقی طبقه دوم که حرکت باد در آن به راحتی انجام می پذیرد) علاوه بر امکان استراحت در تابستان کارکرد اقتصادی نیز داشته و تبدیل برخی محصولات باغی مانند گردو و فندق به محصولات قابل عرضه به بازار، در این مکان امکان پذیرفته و نیز فضایی برای انبار کردن مواد غذایی در زمستان است (خاکپور، ۱۳۸۴، ص ۶۸).

درختان و باغات نیز در اطراف خانه ها در نزدیکی پرچین های چوبی که محوطه خانه و زمین های اطراف را مشخص می نماید، کاشته می شوند تا مانعی برای کوران هوا در بنا نباشند. و همچنین موجب حفظ حریم خصوصی ساکنین و دیده نشدن اهل خانه توسط بیگانگان می شوند. برای نگهداری از دام و محصولات کشاورزی در حیاط از طویله و کندوج (محل نگهداری برنج) استفاده می شود.

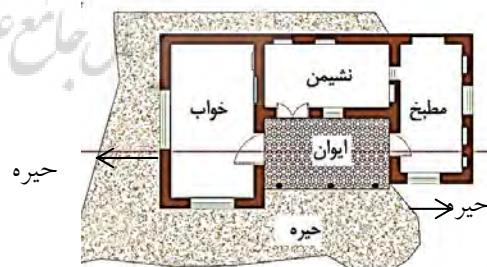
ت ۷: "خانه باغ" و نحوه چیدمان فضایی در روستا. مأخذ: نگارنده.

بتن پاکیزگی (حیره)

حیره لایه ۱۵-۱۰ سانتی متری از بتن می باشد که در اطراف کرسی بنا برای جدا سازی کرسی از سطح زمین و جلوگیری از ورود آب های سطحی به داخل زیر زمین و انبار ساخته می شود که در تمامی ۹۰ بنای با ارزش روستای خاله سرا ۵۷ موجود می باشد.

ت ۹: نحوه قرار گیری ایوان در بنا. مأخذ: نگارنده.

ت ۸: نحوه قرار گیری حیره در بنا. مأخذ: نگارنده.

غلام گردش: غلام گردش (غلام گرد) به فضای ستوندار پشت تالار گفته می‌شود که مانع از برخورد نور مستقیم و شدید خورشید به جداره‌های بنا می‌گردد. عملکردهای غلام گردش مشتمل است بر اینکه دیوارها با وجود غلام گرد در برابر باران و تابش مستقیم آفتاب تابستانی محافظت می‌شوند؛ با وجود غلام گرد فضای مناسب و سایه‌دار برای تابستان ایجاد می‌شود؛ با وجود غلام گرد جریان هوا و نسیم تابستانی در اطراف ساختمان به وجود می‌آید (گرجی مهبانی، دانشور، ۱۳۸۹، ص ۱۳۸). معمولاً در بین ستون‌های چوبی غلام گرد تیرک‌های چوبی به صورت افقی به یکدیگر متصل می‌شوند. فضای بوجود آمده برای آویزان نمودن محصولات مانند سیر، کدو و یا وسایلی مانند گلدان و... خشک نمودن محصولات کشاورزی و زیبایی بنا مورد استفاده قرار می‌گیرد (تصویر ۱۲).

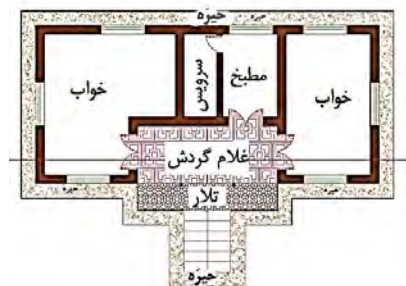
قسمتهای دیگر خانه عبارتند از نردها (جان پناه)، سر ستون‌ها و کنسول بام‌های شیبدار که باعث ایجاد نمای منحصر به فرد در بناهای تالار دار روستایی می‌شود.

تالار (تالار)

ایوان طبقه دوم و یا سوم، تالار نامیده می‌شود. تالار به اندازه چند پله از ایوان بالاتر است و معمولاً در زیر آن انبار یا طویله قرار می‌گیرد. در بعضی نمونه‌ها زیر آن خالی است. اتاقی که در پشت تالار قرار می‌گیرد، معمولاً به بالا خانه معروف است (معماریان، ۱۳۸۷، ص ۱۲۳). این ایوان اصلی معمولاً (بسته به شرایط بادهای محلی و کج باران) در جبهه جنوبی بنا است که نور مناسب و افزایش عمق نفوذ آفتاب زمستانی را داراست (خاکپور، ۱۳۸۵، ص ۴۹). خانه‌های تالار دار در روستای خاله سرا ۵۷ غالباً بصورت دو طبقه موجود می‌باشد و الگوی سه طبقه به دلیل شرایط وزش فراوان بادهای پاییزی در روستا رایج نمی‌باشد.

ت ۱۱. نحوه قرارگیری تالار در بنا. مأخذ: نگارنده.

ت ۱۲. نحوه قرارگیری غلام گردش در بنا. مأخذ: نگارنده.

ت ۱۰. نحوه قرارگیری تالار در بنا. مأخذ: نگارنده.

غلام گردش و تالار

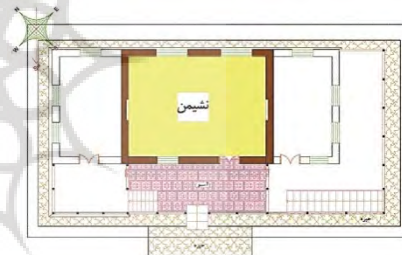
تالار: در طبقه دوم بنا ساخته می‌شود و جنبه تقسیم فضا و دسترسی بین اتاق‌های خواب و آشپزخانه را دارد و به عنوان لابی تقسیم استفاده می‌گردد (تصویر ۱۱).

ت ۱۳. نحوه کارکرد تلار در فصول مختلف از سال.
مأخذ: نگارنده.

نشیمن (یال کَه، پذیرایی)

نشیمن در خانه‌های روستای خاله سرا ۵۷ معمولاً هسته مرکزی بنا می‌باشد. اتاق‌های خواب و فضاهای جانبی و خدماتی (آشپزخانه و سرویس‌های بهداشتی) در اطراف نشیمن قرار می‌گیرند. نشیمن به‌عنوان اصلی‌ترین فضای خانه می‌باشد. بیشترین تعداد بازشوها را دارا می‌باشد. تعداد پنجره‌ها در نشیمن برای کنترل انبار محصولات و رفت و آمدهای موجود در محوطه می‌باشد.

ت ۱۴. نحوه قرارگیری نشیمن در بنا.

مأخذ: نگارنده.

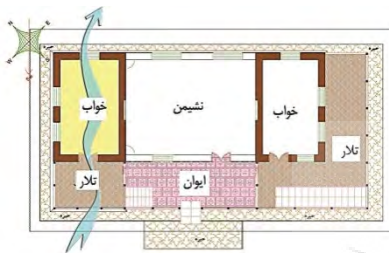
اتاق (کَه)

اتاق‌های خواب معمولاً در اطراف نشیمن اصلی (مرکز بنا) قرار می‌گیرند.

اتاق‌های غربی: کمترین سطح بازشو را دارند. برای بر طرف نمودن مشکل نورگیری و کوران هوا، در اتاق‌های غربی، بازشوها در جداره‌ای که مشرف به تلارها باز می‌گردند ایجاد می‌شود تا مشکل نورگیری و کوران هوا در این اتاق‌های غربی برطرف شود. ابعاد اتاق‌های غربی معمولاً ۳*۴ متر می‌باشد. اندازه اتاق‌های غربی،

تناسبی از طول و عرض ساختمان می‌باشد. پنجره‌ها به صورت قرینه در جداره شمالی و جنوبی اتاق ساخته می‌شود تا امکان تهویه مناسب برای اتاق‌های غربی به وجود آید.

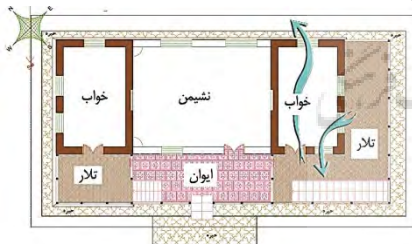
اتاق‌های شرقی: با وجود بیشترین بازشوها مناسب‌ترین فضا برای استراحت و زندگی در اقلیم خزری و استان گیلان می‌باشد. معمولاً اتاق‌های شرقی محل مناسبی برای نگهداری لوازمی مانند برنج، پارچه‌های ابریشمی، ظروف لباس‌های مجلسی می‌باشد.

ت ۱۵. نحوه تهویه اتاق غربی.

مأخذ: نگارنده.

وجود غلام گردها، تلارها و بازشوهای متعدد در اتاق‌های شرقی موجب می‌گردد تا لوازمی مانند الیاف و پارچه‌ها در برابر رطوبت بالای منطقه کمتر دچار آسیب شوند.

ت ۱۶. نحوه تهویه اتاق شرقی.

مأخذ: نگارنده.

انبار

انبار معمولاً در جبهه‌های غربی بنا زیر تلارها، پله‌ها قرار می‌گیرد. کاربری انبار در روستای خاله سرا ۵۷ بسیار متفاوت است. معمولاً محل نگهداری ادوات کشاورزی،

میزان الگوها و طرح های خانه های سنتی موجود در روستای خاله سرا ۵۷

ت ۱۸. میزان الگوها و طرح های خانه های سنتی موجود در روستای خاله سرا ۵۷. مأخذ: نگارنده.

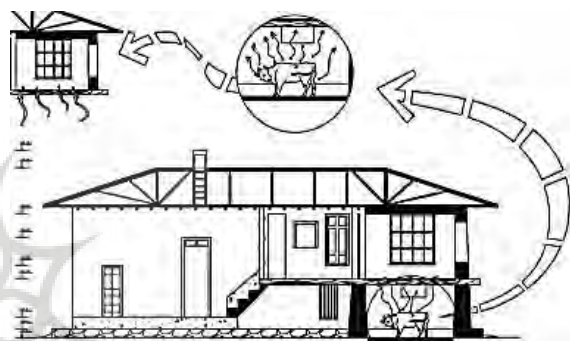
خانه های کرسی بلند

خانه کرسی بلند بیشترین تنوع پلانی را در روستا دارد. خانه های کرسی بلند به دو گونه خانه های یک اتاق و خانه های بیش از یک اتاق تقسیم می شوند. فضاهای نشیمن، مطبخ، اتاق خواب و ایوان از اصلی ترین فضاهای عملکردی در بخش زیستی می باشند. خانه های یک اتاق غالباً به ضعیف ترین قشر روستایی که فاقد زمین های کشاورزی هستند و به کارگری مشغول می باشند تعلق دارد. معمولاً خانه های کرسی بلند دارای ۲ اتاق می باشند. اتاق ها در اطراف نشیمن قرار گرفته اند و ایوان ها در نمای اصلی بعد از پله های خانه قرار گرفته اند. غالباً سرویس های بهداشتی در دوران های گذشته به دلیل مباحث فرهنگی خارج از خانه ها ساخته می شدند. ولی در حال حاضر سرویس های بهداشتی در داخل خانه های کرسی بلند اضافه گردیده اند.

ت ۱۹. خانه کرسی بلند. مأخذ: نگارنده.

محل پرورش کرم های ابریشم و دام و طیور می باشد. یکی از دلایل نگهداری دام در انبار خانه های روستایی خاله سرا ۵۷ استفاده از گرمای جانوری می باشد. گرمای حاصل از جانوران از طریق جابجایی و همرفت و انتقال آن به جداره های فوقانی، موجب گرم شدن طبقه بالایی در فصول پاییز و زمستان می شود، هر چند که انرژی حاصل از گرمای جانوران کم می باشد ولی همین عامل می تواند در کاهش مصرف سوخت های فسیلی و هزینه های مردم روستایی مؤثر باشد.

ت ۱۷. نحوه استفاده از گرمای جانوری.

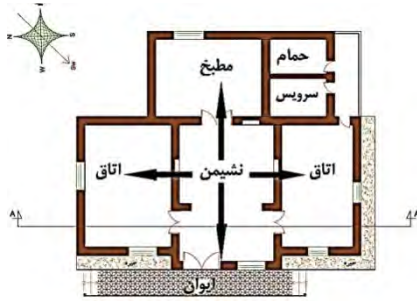
مأخذ: نگارنده.

گونه شناسی معماری مسکونی در بافت روستای خاله سرا ۵۷

اکنون با توجه به مطالب فوق می توان معماری مسکونی روستا را از چند دیدگاه مورد ارزیابی و گونه شناسی قرار داد. البته نحوه زندگی، نوع معیشت و اقتصاد ساکنین، اقلیم و آب و هوا و منابع طبیعی و مصالح ساخت، بر تنوع و گوناگونی پلان های مسکونی افزوده است. در ادامه نوشتار با توجه به چیدمان فضایی با محوریت کرسی چینی و تلار، غلام گردش، اتاق و ایوان که از اصلی ترین ارکان خانه های روستایی گیلان و خانه های روستایی خاله سرا ۵۷ می باشد، گونه های مسکونی به شرح زیر عنوان می گردد.

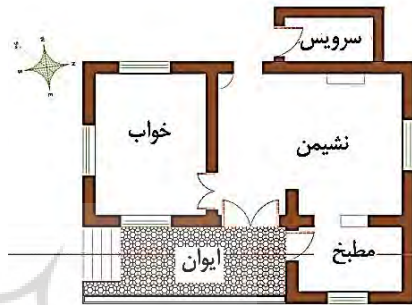
ارزیابی الگوهای اقلیمی، فضایی و عملکردی خانه‌های کرسی بلند

- نمای اصلی (ایوان) به سمت جنوب و جنوب غرب می‌باشد.

ت ۲۱. نحوه گسترش فضایی خانه‌های کرسی بلند. مأخذ: نگارنده.

- نسبت طول به عرض ا به ۱/۵ می‌باشد.
- قابلیت گسترش، حذف و جابجایی عناصر جدا کننده (دیوارهای حمال) در فضای داخلی برای تغییر کاربری در داخل بنا (کاهش و افزایش فضای داخلی متناسب با نیازهای افراد در طول زمان).

ت ۲۰. پلان خانه های کرسی بلند. مأخذ: نگارنده.

- مقاوم بودن خانه‌های کرسی بلند در برابر زلزله و وزش بادهای فصلی که در فصول پاییز و زمستان در این منطقه شدت فراوانی دارد. خانه‌های کرسی بلند به دلیل ارتفاع کم‌تر نسبت به ساختمان‌های تالار دار از سطح زمین، آسیب‌پذیری کمتری در برابر عوامل جوی و بادها دارند.
- کوتاه بودن زمان ساخت، متناسب بودن با درآمد اقشار کم درآمد روستایی.
- استفاده کم‌تر از چوب درختان در ساخت بنا موجب حفظ فضای سبز و درختان روستا می‌گردد.
- برای بهره‌مندی از حداکثر کوران هوا و نور مناسب، کشیدگی بناهای کرسی بلند در جهت شرق به غرب است.

- استفاده از بام‌های شیب‌دار چهار طرفه.

- قرارگیری نشیمن در هسته مرکزی بنا.

- از فرم‌های، مستطیل I (خطی)، T (صلیبی) استفاده

شده است.

ردیف	نوع (گونه) خانه روستایی	تعداد بنا	مصالح	متوسط زیربنا مترمربع
۱	کرسی بلند	۶۸	پی: سنگ لاشه، ماسه رودخانه ای، جداره بنا: چوب، خشت خام. سقف: چوب جنگلی، سیمکا (ورق گالوانیزه)	۹۳ مترمربع
۲	تالار دار	۱۹	پی: بلوک سیمانی، سنگ رودخانه‌ای، جداره بنا: آجر، خشت سقف: چوب جنگلی، سیمکا (ورق گالوانیزه)	۱۸۶ مترمربع
۳	غلام گردشی	۶	عناصر ساختمانی تالار دار در ساخت خانه های غلام گردشی موجود می‌باشد.	۱۷۲ مترمربع

ج ۱. تحلیل ساختاری گونه‌های موجود در روستای

خاله سرا ۵۷. مأخذ: نگارنده.

- به لحاظ فرم ساختاری از فرم‌های مستطیلی، I (خطی) و L (دوطرفه) در ساخت خانه‌های تالار دار و غلام گرد در روستای خاله سرا ۵۷ استفاده گردیده است.

ت ۲۲. خانه تالار دار.
مأخذ: نگارنده.

ت ۲۳. تزئینات خانه‌های تالار دار.
مأخذ: نگارنده.

خانه‌های تالار دار و غلام گردشی

یکی دیگر از الگوی موجود در تمامی روستاهای شهرستان تالش و روستای خاله سرا ۵۷ خانه‌های تالار دار می‌باشد. به دلیل هزینه‌های نسبتاً زیاد ساخت، تمامی مردم روستا قادر به ساخت آن نبوده و ساخت اینگونه از خانه‌ها غالباً توسط اقشار پر درآمد امکان پذیر بوده است. فضاهای نشیمن، انبار، طویله، گنجه، مطبخ، اتاق خواب، تالار و غلام گردش از اصلی‌ترین فضاهای عملکردی و زیستی بنا می‌باشند. ساختار فضایی بناهای تالار دار به گونه‌ای شکل گرفته است که طبقات زیرین به زمستان نشین و طبقات بالاتر که دارای تالار و غلام گردش‌ها می‌باشند به تابستان نشین معروف می‌باشد. خانه‌های تالار دار در روستای خاله سرا ۵۷ به دو گونه موجود می‌باشد: خانه‌های تالار دار (تصویر ۲۲) و خانه‌های غلام گردش (تصویر ۱۲).

ارزیابی الگوهای اقلیمی، فضایی و عملکردی خانه‌های تالار دار و غلام گردشی

- نسبت طول به عرض ۲ به ۱ می‌باشد.
- طبقاتی که در ارتفاع بیشتر قرار گرفته‌اند، به‌عنوان اتاق‌های خواب (فضاهای خصوصی) مورد استفاده قرار می‌گیرند و فضاهای عمومی و خدماتی در طبقات همکف و اول قرار می‌گیرند. فضاهای خالی که در قسمت‌های زیرین طبقات وجود دارد به‌عنوان انبار و محل نگهداری حیوانات (مرغ، گاو، گوسفند...) مورد استفاده قرار می‌گیرد.
- فضای تالار و غلام گرد، برای محافظت از بنا در برابر نزولات جوی و کاهش نور شدید خورشید در فصول تابستان و زمستان، ایجاد می‌گردد.
- خانه‌های تالار دار به دلیل قرارگیری در ارتفاع از تهویه و نورگیری مناسب‌تری برخوردار می‌باشند.

- از مقاومت مناسبی در برابر بارندگی و آبگرفتگی‌های ناشی از بارندگی‌های فصلی برخوردار می‌باشند.

- وجود اختلاف سطح از زمین مانع از به‌وجود آمدن بیماری‌های پوستی و مفصلی (رماتیسم) در ساکنین می‌گردد.

- در خانه‌هایی که دارای غلام گردش می‌باشند این موضوع باعث به‌وجود آمدن فضای بسیار بزرگ با سایه اندازی مناسب در جبهه جنوبی خانه می‌گردد. زنان روستایی در چنین فضای مناسبی می‌توانند به فعالیت‌هایی اقتصادی از قبیل قالیبافی، جوراب بافی، ریسندگی و ... مشغول باشند و به اقتصاد خانواده نیز کمک می‌نمایند.

- نحوه شکل‌گیری و همچنین وجود فضاهای گسترده و بازشوهای متعدد در خانه‌های تالار دار و غلام گردشی در روستای خاله سرا ۵۷ برای بوجود آوردن حداکثری شرایط آسایش برای ساکنین مناسب‌ترین نوع الگوی طراحی اقلیمی می‌باشند و همچنین به دلیل حذف سریع‌تر رطوبت و جریان دائمی هوا در داخل و خارج بنا موجب می‌شود تا عمر مفید بنا نسبت به سایر گونه‌های موجود در روستای خاله سرا ۵۷ افزایش یابد.

- از لحاظ ساختار فضایی و عملکردی، تمامی خصوصیات خانه‌های تالار دار در خانه‌های غلام گردش لحاظ گردیده است.

- وجود طاقچه و فضاهای خالی در جداره‌های داخل بنا موجب سبک‌سازی بنا و مقاوم بودن در برابر بلایای طبیعی (زلزله) می‌گردد.

توصیه‌های پیشنهادی طراحی معماری مسکونی در بافت روستای خاله سرا ۵۷

- ضابطه‌مند نمودن ساخت و سازهای جدید در بافت روستا و ارائه ضوابط و الگوهای مناسب برای استفاده از مصالح و نقشه‌های متناسب با بافت سنتی روستا.

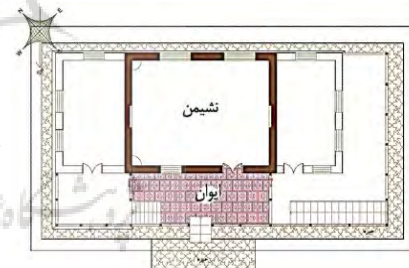
- توجه به الگوهای معماری در بافت روستا و استفاده نمودن از الگوهایی تزئیناتی که در بناهای تاریخی و بومی روستا موجود می‌باشد، همچنین استفاده از عملکردها و رعایت اصول و روش‌های مواجهه بناهای سنتی با اقلیم می‌تواند موجب صرفه‌جویی در هزینه و انرژی و به وجود آمدن شرایط آسایش در خانه‌های مدرن گردد.

- تأکید بر حفظ محیط‌های کشاورزی و جلوگیری از گسترش بناهای جدید در محیط‌های کشاورزی (ساختمان‌سازی در زمین‌های بایر انجام شود). با پرداخت وام‌های بدون بهره می‌توان از تخریب بناهای با ارزش روستایی جلوگیری نمود.

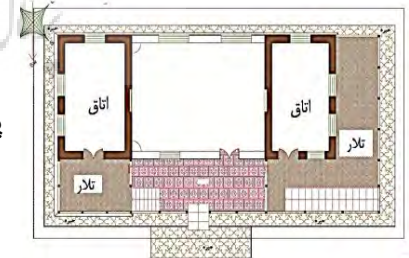
پلان همکف

پلان اول

پلان دوم

ت ۲۴. پلان خانه های تالار دار. مأخذ: نگارنده.

نتیجه

معماری روستایی ایران به لحاظ ماهیت کارکردی و پاسخگویی به نیازهای انسانی، فعالیت‌های مردمی، عناصر تولیدی و محیط زیست و عناصر اقلیمی، مجموعه‌ای همگن و متناسب با هویت کالبدی خاص محل را تشکیل می‌دهد که تجلی‌کننده ارتباطات و کارکردها و نقش چند عملکردی فضاهاست. این هویت از نفس سکونت و شیوه زیست در روستاها نشأت می‌گیرد. به همین دلیل مسکن در روستاها، علاوه بر پاسخگویی به نیاز سکونت و تأمین امنیت و حریم خانوار، حلقه‌ای از نظام تولیدی روستا را نیز در بر می‌گیرد و به گونه‌ای متقابل با آن پیوند می‌خورد. گونه‌های موجود مسکن روستایی مصادیق بارز این ویژگی محسوب می‌شوند.

نحوه شکل‌گیری روستای خاله سرا ۵۷ با توجه به جغرافیا و عوامل اقلیمی بر دو نوع است: شکل‌گیری بر اساس مسیر رودخانه و شکل‌گیری بر اساس زمین‌های حاصل خیز که موجب کشت و بوجود آمدن باغات بوده است. در بررسی گونه‌شناسی مسکن روستایی این ناحیه، بر ارزیابی الگوی فضایی - عملکردی و اقلیمی، مهمترین ویژگی‌های معماری بومی منطقه مورد بحث را می‌توان بدین شرح خلاصه کرد: سازماندهی فضاهای گوناگون مسکن روستایی با توجه به معیشت خانواده، ترکیب معماری کوهپایه‌ای و خزری که موجب بوجود آمدن دو الگوی خانه‌های گرسی بلند یک یا چند اتاقه و خانه‌های تالار دار و غلام گردش متناسب با عوامل اقلیمی و وضعیت اجتماعی، فرهنگی مردم گردیده است. دورنمای حاصل از این پژوهش را می‌توان چنین خلاصه کرد: مستند نگاری این سکونتگاه‌ها موجب شکل‌گیری مدارک و اسنادی می‌شوند که براساس آن‌ها می‌توان روستاهایی که دارای معماری با ارزش و متناسب با اقلیم و معیشت مردم شکل گرفته، شناسایی کرد و همچنین

- استفاده از مصالح مناسب و همگون با بافت سنتی روستا تا تضادی بین سیمای بناهای مدرن و سنتی ایجاد نگردد.

- پلان بناهای مدرن باید متناسب با اقلیم و فرهنگ روستا اتخاذ شوند.

- برای حفظ تزئینات معماری و سیمای یکپارچه روستا می‌توان از الگوهای موجود در تزئینات بومی روستا استفاده نمود. با برداشت الگوها و با به روزسانی مصالح مدرن‌تر می‌توان از الگوها در بناهای مدرن استفاده نمود.

- با فراهم نمودن شرایط اشتغال در محیط روستایی می‌توان مانع خروج و مهاجرت روستائیان از زادگاهشان گردید. خروج روستائیان و عدم سکونت در خانه‌های روستایی عاملی مهمی در تخریب بناهای سنتی می‌باشد.

- از عوامل تأثیر گذار فرهنگی که در چیدمان فضایی خانه‌های سنتی به چشم می‌خورد می‌توان در طراحی و چیدمان فضایی خانه‌های مدرن استفاده نمود. رعایت سلسله مراتب: عمومی، نیمه عمومی و خصوصی، شخصی.

ت ۲۵. سلسله مراتب فضایی یک خانه روستایی. مأخذ: نگارنده.

فهرست منابع

- بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان گیلان. ۱۳۸۸، طرح هادی روستای خاله سرا ۵۷۱، گیلان، رشت.
- خاکپور، مژگان. ۱۳۸۵، ساخت خانه های شیکیلی در گیلان، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۵، بهار، ۵۴-۴۵.
- خاکپور، مژگان. ۱۳۸۴، مسکن بومی در جوامع روستایی گیلان، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۲، تابستان، ۶۳-۷۲.
- خاکپور، مژگان. ۱۳۹۰، معماری خانه های گیلان، رشت، فرهنگ ایلیا.
- دیبا، داراب. یقینی، شهریار. ۱۳۷۲، تحلیل و بررسی معماری بومی گیلان، مجله معماری و شهرسازی، شماره ۲۴، آبان و آذر ماه، ۱۶-۶.
- رابینو، ه. ل. ۱۳۹۱، ولایات دارالمرز ایران، ترجمه جعفر خمami زاده، رشت، طاعتی.
- رفیع فر، جلال الدین. قربانی ریگ، رضا. ۱۳۸۶، تغییرات فرهنگی از کوچ به اسکان؛ نمونه موردی عشایر تالش در طول سه نسل، فصل نامه علوم اجتماعی، شماره ۳۱، پاییز، ۸۰-۵۷.
- طاهباز، منصوره. جلیلیان، شهربانو. ۱۳۹۰، شاخص های همسازی با اقلیم در مسکن روستایی استان گیلان، فصلنامه مسکن و محیط روستا، شماره ۱۳۵، پاییز، ص ۴۲-۲۳.
- طالقانی، محمود. ۱۳۹۰، میراث معماری روستایی گیلان (خانه مرادی)، تهران، فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران.
- سرتیپی پور، محسن. ۱۳۸۷، روستا؛ سکونتگاه مطلوب، فصلنامه مسکن و محیط روستا، شماره ۱۲۳، پاییز، ص ۱۳-۲.

می توان از نابودی چنین روستاهایی جلوگیری نمود. روستاها به عنوان سکونت گاه بخش عمده ای از مردم کشور، مستلزم خدمات رسانی های ضروری و توجه کافی به امکانات بهداشتی، آموزشی و اقتصادی اند. البته می بایست توجه داشت که خدمت رسانی نباید به معنای مشابه کردن روستا با شهر تلقی گردد. بافت بومی به مثابه سرمایه ای است که طی سالیان به دست آمده است و در نتیجه نباید با الزام روستائیان به ساخت و ساز مناسب با قوانین شهری، زمینه های تخریب و نابودی آنها را فراهم ساخت. کلیات و جزئیات معماری روستایی که در این پژوهش مورد توجه قرار گرفته است می تواند راهگشای ساخت و سازهای آینده و هماهنگی با معماری پایدار باشد. شناخت و کارکرد اجزای واحد مسکونی در پی گونه شناسی مسکن و تحلیل ویژگی های کاربردی آنها در مناطق مختلف و در زمان های گذشته و حال، لازم است و باید با آگاهی و علم به نیازهای جدید اجتماعی و فرهنگی نسل حاضر، ارایه ضوابطی که منطبق بر دیگر نیازهای موثر در شکل یابی مسکن روستایی باشد؛ با علم به گریز ناپذیری تغییرات اجتماعی و فرهنگی جامعه ای که برای آن طراحی می کنند، صورت پذیرد.

برای تحقق این هدف، گونه شناسی معماری روستایی و نقد و تحلیل اجزا و عناصر واحد مسکونی به لحاظ کاربرد آنها از جنبه های گوناگون، در هر منطقه حائز اهمیت ویژه ای است. لازم است هر یک از نیازها و نیز خواسته های سکونتی به طور ویژه ای مورد بررسی قرار گرفته تا بهترین گزینه ها برای کالبد و عناصر مسکن انتخاب گردد. راهکار برای پاسخگویی به این دگرگونی ها می باید با توجه به ساختارهای اجتماعی و نیازهای فرهنگی روستائیان در پهنه های جغرافیایی مختلف در نظر گرفته شود.

- سرتیپی پور، محسن. ۱۳۸۸، حفاظت و احیاء میراث معماری روستایی: ضرورت؛ راهکارها، فصلنامه مسکن و محیط روستا، شماره ۱۲۷، پاییز، ص ۱۳-۲.

- گرجی مهلبانی، یوسف. دانشور، کیمیا. ۱۳۸۹، تأثیر اقلیم بر شکل‌گیری عناصر معماری سنتی گیلان، آرمانشهر، شماره ۴، بهار و تابستان، ص ۱۴۵-۱۳۵.

- گرجی مهلبانی، یوسف. یاران، علی. ۱۳۸۹، راهکارهای معماری پایدار گیلان به‌مراه قیاس با معماری ژاپن، نشریه هنرهای زیبا- معماری و شهرسازی، شماره ۴۱، بهار، ص ۵۴-۴۳.

- معماریان، غلامحسین. ۱۳۸۷، آشنایی با معماری مسکونی ایرانی (گونه‌شناسی برون‌گرا)، تهران، دانشگاه علم و صنعت ایران.

- میریوسفی، پویا. ۱۳۸۵، موزه میراث روستایی گیلان، مجله معمار، شماره ۳۹، مهر و آبان، ۱۴-۱۰.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی